

ARCHEOLOGISCH STADSKERNONDERZOEK IN LEEUWARDEN

Gilles J. de Langen

Leeuwarden is in vergelijking met de andere Friese steden archeologisch goed onderzocht. Toch is er ondanks de opgravingen nog maar weinig over het oudste Leeuwarden bekend. Dat is niet verwonderlijk wanneer men bedenkt dat de meeste opgravingen van beperkte omvang waren en nog niet konden worden uitgewerkt. De opgraving die in 1979 aan het Gouverneursplein plaatsvond, vormt op deze regel echter een gunstige uitzondering. Deze opgraving was uitgebreid en de resultaten ervan zijn onlangs gepubliceerd (1).

Deze publikatie levert een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van middeleeuws Leeuwarden. De recente presentatie van de opgravingsresultaten, alsmede de huidige problemen van de Friese hoofdstedelijke archeologie vormen de aanleiding voor deze bijdrage in Noorderbreedte.

Afb. 1. De zojuist gestarte opgraving. Tussen de fundamenteën van de stenen huizen zijn de houten fundamenteën van laatmiddeleeuwse huizen zichtbaar geworden. De foto is genomen vanaf het Gouverneursplein met de blik op de St. Jacobsstraat.

DE OPGRAVING AAN HET GOUVERNEURSPLEIN ging uit van het Biologisch Archeologisch instituut (BAI) te Groningen. Zij stond onder leiding van G. Elzinga en drs. J. W. Boersma en duurde van juli tot en met oktober 1979. De vondsten werden steeds afgevoerd naar het Fries Museum, alwaar zij werden gewassen en genummerd. Medewerkers van het museum namen ook deel aan de opgraving zelf. De Commissie Archeologisch Stadskernonderzoek Leeuwarden verleende financiële steun. Aldus was de opgraving een samenwerkingsverband tussen de Rijksuniversiteit

Groningen, de Provincie Friesland en de Gemeente Leeuwarden. Afb. 1 geeft een impressie van de opgraving toen deze juist gestart was en tussen de fundamenteën van de stenen huizen resten van laatmiddeleeuwse huizen vrijgelegd werden.

Alvorens op de in 1979 uitgevoerde opgraving in te gaan, is het goed dit onderzoek in haar verband te plaatsen door de naoorlogse geschiedenis van het archeologisch stadskernonderzoek in Leeuwarden te beschrijven. In de jaren vlak na de Tweede Wereld-

oorlog werd er in de Leeuwarder binnenstad niet veel onderzoek verricht. Dit was niet alleen omdat er geen grote bouwactiviteiten op gang waren gekomen. Zelfs op de open plekken die dan nog wel in de binnenstad aanwezig waren, werd geen opgraving gedaan. Dit had te maken met het feit dat er bij overheden en particulieren nauwelijks interesse voor het stadskernonderzoek bestond. Daarom bleef het oudheidkundig stadskernonderzoek lange tijd tot een enkele vondstbeschrijving beperkt.

Pas in de jaren zestig leek het er even op dat

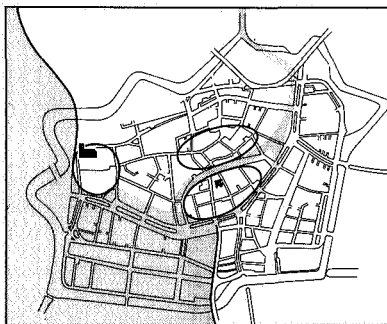
het onderzoek goed op gang kwam toen G. Elzinga in 1962 enkele kleine opgravingen verrichtte. Helaas bleef het bij deze onderzoekjes. Later startte ook dr. H. Halbertsma van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort onderzoeken in Leeuwarden. In 1968 bestudeerde hij de bouwgeschiedenis van de St. Vituskerk of Oldehove en de ontwikkeling van de onder de kerk gelegen terp en in 1974 richtte hij zich op het voormalige dominicanenklooster, nu Grote Kerk en omgeving. Doch beide keren waaierde het onderzoek niet over de gehele binnenstad uit.

Het uitblijven van een 'follow up' werd beslist niet veroorzaakt door beperkte mogelijkheden voor archeologisch onderzoek. Volgens Elzinga bleven door gebrek aan coördinatie tussen archeologen, overheden en particulieren en een tekort aan geldelijke middelen juist onnodig veel kansen onbenut, waardoor veel informatie voorgoed onbestudeerd verloren ging. Hij drong aan op een betere organisatie betreffende de niet-wetenschappelijke voorbereiding van opgravingen en benadrukte tevens de behoefte aan doelgericht onderzoek betreffende de niet-monumentale bewoningsgeschiedenis van de Friese hoofdstad.

Op grond van deze situatie adviseerde de Culturele Raad van Leeuwarden om een ambtelijke werkgroep in het leven te roepen die archeologisch onderzoek zou moeten helpen. Toch zou het nog tot 1977 duren voordat Burgemeester en Wethouders dit advies opvolgden met de instelling van de Gemeentelijke Commissie voor Archeologisch Stads-kernonderzoek Leeuwarden, kortweg -CASOL genaamd. De CASOL veroorzaakte een korte bloeiperiode van archeologisch onderzoek in Leeuwarden, onder meer door het verlenen van financiële steun. Gedurende de eerste jaren na de oprichting werd regelmatig door of onder auspiciën van het BAI in de stad gegraven.

Vragen

De archeologische onderzoeken die aldus voor 1979 plaatsvonden bleven echter klein, onder meer omdat ze door het instorten van de putwanden voortijdig werden stilgelegd. Het geringe resultaat van dit onderzoek was niettemin belangrijk. Zo kwam men tot de conclusie dat tenminste de noordelijke van de twee terpen waarop het latere handelsgedeelte van de stad zich heeft ontwikkeld, eerst in de middeleeuwen is opgeworpen. Boven-

Afb. 2. Leeuwarden in de 11e en 12e eeuw (naar Schuur, 1979). Links de van oorsprong agrarische terp met daarop de kerk de Oldehove. Rechts de twee langgerekte terpen van Nijehove, het handelsgedeelte van de nederzetting. De noordelijke tak van de Ee stroomt tussen beide terpen en mondt daarna in zee uit.

dien vond men bevestiging van het oude vermoeden dat het riviertje de Ee of eigenlijk de noordelijke tak ervan tussen beide terpen heeft gestroomd. Men reconstrueerde het 11e/12e-eeuwse Leeuwarden zoals het op afb. 2 is geschetst. De Ee heeft, zo veronderstelde men, de Leeuwarders een goede verbinding met het achterland verleend. Deze informatie versterkte de indruk dat Leeuwarden, dat tot ergens in de 13e eeuw aan zee heeft gelegen (afb. 3), in de middeleeuwen een goed bereikbare en op verkeer ingestelde nederzetting is geweest. Aangezien beide terpen bovendien een langgerekte vorm bezaten, lag een vergelijking met de Duitse 'Langwurten' (2) voor de hand.

Hoewel de kennis over middeleeuws Leeuwarden nog uiterst beperkt was, durfde Schuur het in 1979 aan om te veronderstellen dat dit deel van Leeuwarden in Karolingische tijd, dus voor 1000, reeds een handelsnederzetting is geweest, gelegen op twee langgerekte terpen (3). Daarmee was hij zo niet onvoorzichtig dan toch zeker voorbarig, want om van het bestaan van een handelsterp te kunnen spreken, dient men tenminste de volgende vier vragen te kunnen beantwoorden: 1 Wat zijn de natuurlijke omstandigheden tijdens de vroegste bewoning ter plaatse geweest, met andere woorden, hoe hoog heeft de kwelder gelegen en welke invloed hebben de zee en de Ee gehad; 2 Wanneer is de oudste bewoning begonnen en hoe heeft zich de terp ontwikkeld; 3 Hoe heeft zich de percelingsindeling ontwikkeld of, met andere woorden, is er voor 1200 sprake van een

straatnederzetting geweest; en 4 Kan worden aangetoond dat reeds voor 1200 duidelijk niet-agrarisch georiënteerde huizen zijn opgetrokken. Schuur en andere onderzoekers konden deze vragen nauwelijks of niet beantwoorden en hun ideeën over Leeuwarden bleven grotendeels hypothetisch. Zodoende was rond 1979 het gebrek aan kennis over ontstaan en oudste functie van Leeuwarden zo evident geworden, dat men besloot tot een uitgebreide opgraving die een groot deel van deze onwetendheid diende weg te nemen.

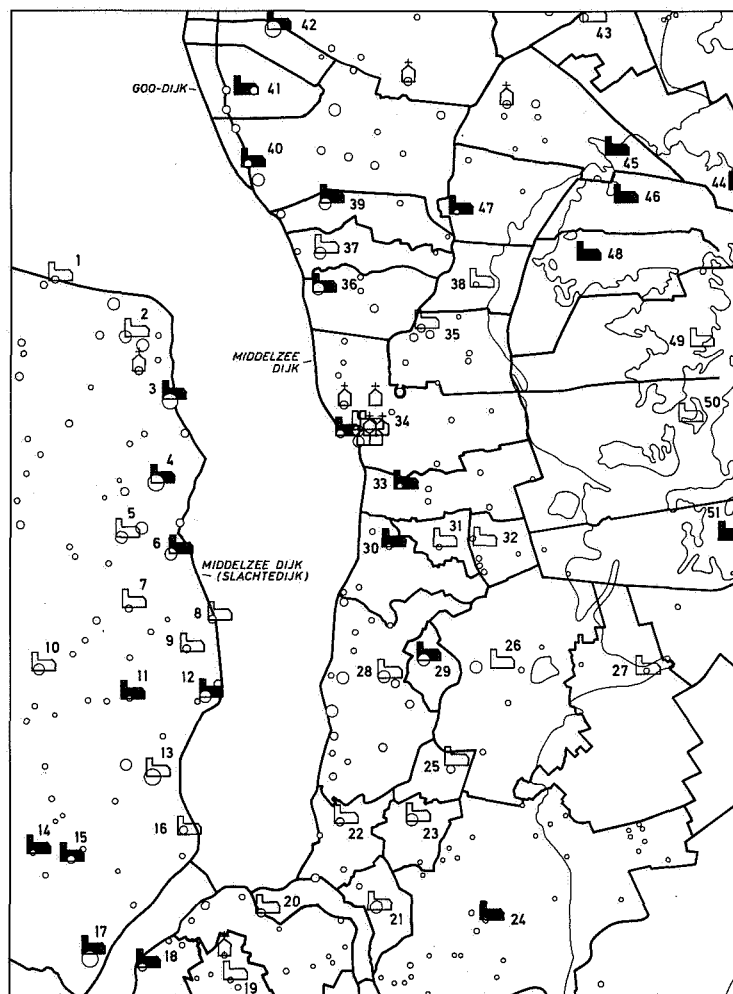
Opgravingsmethode

Elzinga pleitte reeds in februari 1978 voor grootschaliger en technisch beter voorbereide opgravingen. Daarbij noemde hij het hoekterrein aan het Gouverneursplein en de St. Jacobsstraat een geschikte lokatie. De plaats van het terrein wordt op afb. 2 door een pijl aangewezen (zie ook afb. 4). Hier bevond zich al enige tijd een parkeerplaats. Deze ruimte was ontstaan door de sloop van enkele panden aan de St. Jacobsstraat en, ten oosten daarvan, aan de Grote Hoogstraat. Tijdens het opmeten en uitbreken van de fundamenteën van de afgebroken huizen en het verwijderen van de bovenste puinlaag werden resten van houten constructies blootgelegd. Het bleek al snel dat ze de overblijfselen van middeleeuwse huizen waren. Deze vondst was de aanleiding voor de in 1979 uitgevoerde opgraving.

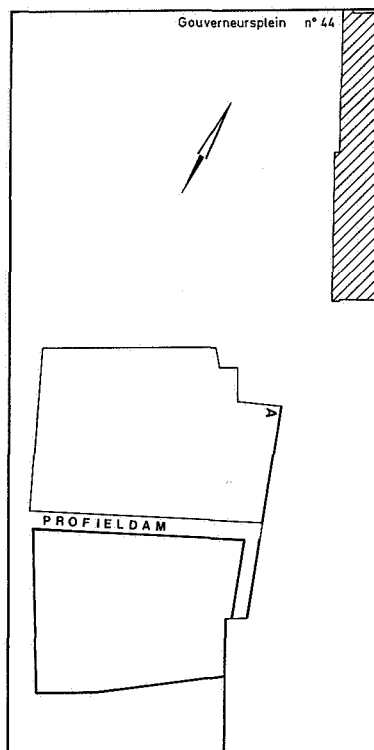
Toen men met de opgraving begon, was men inmiddels beducht geraakt voor instortingen. Daarom werd ter bescherming van de omringende bebouwing een ter voorkoming van instorten van de putwanden slechts een klein gedeelte van het braakliggende terrein onderzocht. Men verdiepte bovendien trapsegraven en wel 13 maal gemiddeld 25 centimeter van vlak 1 op 2,3 meter boven NAP tot vlak 14 op 0,7 meter beneden NAP. Daarbij verminderte het te bestuderen oppervlak van 400 m² tot 35 m². Het verdiepte vlak werd tot en met vlak 10 door een profielwand in twee stukken gedeeld, zoals door afb. 4 wordt verduidelijkt (zie ook afb. 8). Op deze afbeelding is tevens de exakte ligging van het opgravingsvlak ten aanzien van de toenmalige bebouwing aangegeven.

Houten huizen en mestkuilen

Op de eerste vier vlakken werden de sporen van de genoemde houten huizen bestudeerd (afb. 5). De huisresten bestonden uit zware

Afb. 4. De exakte ligging van het opgravingsvlak ten aanzien van de toenmalige bebouwing (Pand Gouverneursplein nummer 44).

Afb. 3. De omgeving van Leeuwarden gedurende de 11e en 12e eeuw. Duidelijk is te zien hoe de Middelzee, een belangrijke zeearm, ver landinwaarts reikt en Leeuwarden (met nummer 34) aan zee ligt. Aangegeven zijn de middeleeuwse kerken en kloosters, de historische dorpsgebieden ten oosten van de Middelzee en de eerste bedijkingen. De kerken met Romaanse bouwkenmerken zijn in zwart weergegeven.

staanders en liggende en rechtopstaande planken (zie ook afb. 8). De rechtopstaande planken hadden een V-vormige doorsnede en waren voorzien van een groef aan de brede zijde, zodat de planken in elkaar geschoven konden worden (mes in groefverbinding). Afb. 6 toont een detailopname van deze constructie. Ondanks de aanwezigheid van soms dubbele plankenwanden en palen-

rijen, is het onmogelijk om de plattegrond van een of meer huizen te reconstrueren. De afstand tussen de mogelijke wanden kan de breedte van een huis zijn, al is 7 meter wellicht net teveel. Het is ook mogelijk dat de huizen juist anders hebben gestaan en de rijen van meerdere huizen afkomstig zijn. Ouder dan de huisresten waren de sporen van grote mestkuilen. Deze sporen, die elkaar

oversneden, varieerden in grootte en maten. De kuilen hebben dezelfde oriëntatie als de huisresten gehad, enkele hebben binnen de palenrijen gelegen. Dit lijkt een verband te suggereren, toch kunnen deze mestkuilen los van de huizen hebben gestaan. Dergelijke mestkuilen werden trouwens ook op diepere nivo's aangetroffen. De resten van de houten huizen en de bovenkant van de mestkuilen la-

Afb. 5. De sporen op de eerste vier vlakken. De huisresten bestonden uit zware staanders en liggende en rechtopstaande planken. Met puntarcering zijn de mestkuilen aangegeven.

Afb. 6. Detailopname van de huisresten. Te zien is hoe de planken vertikaal in elkaar zijn geschoven (mes in groef-verbinding). De rij wordt met een staande balk afgesloten.

gen tussen ruwweg 2,3 en 1,7 meter boven NAP.

De mestkuilen moeten in het midden van de 13e eeuw zijn gegraven, want zij bevatten behalve zogenaamd 11e/12e-eeuws Pingsdorf-aardewerk tevens Vlaams aardewerk en vroeg-steengoed, dat eerst in de loop van de 13e eeuw belangrijk is geworden. En omdat er geen aanleiding bestaat om tussen de aanleg van de mestkuilen en de bouw van de huizen een grote tijdsspanne te vermoeden, betekent deze datering van de mestkuilen dat de huizen op hun vroegst in de late 13e eeuw kunnen zijn opgetrokken.

Sloten, kuilen en putten

Het vijfde vlak lag op een hoogte van gemiddeld 1,55 meter boven NAP. Er werden op dit vlak weliswaar houtresten aangetroffen, maar deze konden niet met zekerheid tot deze fase gerekend worden. Veeleer is het waarschijnlijk dat al het hout van de houtbouw uit de jongere bewoningsfase afkomstig was. Het is daarom vrijwel zeker dat op deze plaats en op dit nivo geen houtbouw als van de voorgaande bewoningsfase heeft bestaan. Vanwege het ontbreken van een dergelijke houtbouw lijkt het gebied gedurende deze fase extensiever te zijn benut.

In dit vlak waren enkele mestkuilen en wat kleinere ingraven te zien (afb. 7). Het meest opvallende spoor was echter dat van de sloot dat in het zuidelijke deel van de werkput werd aangetroffen. Dit spoor maakt niet als het ontbreken van houtresten duidelijk dat er op dit nivo sprake is geweest van een andere bewoningsfase, vooral ook omdat de palenrijen dwars op de sloot hebben bestaan. De sloot heeft wellicht een waterafvoerende en/of erfafscheidende functie vervuld, al ontbreken hierover nadere gegevens. Het gevonden aardewerk dateert de sporen als begin-13e-eeuws.

Op afb. 8 is te zien hoe voor de vlakverdieping de sloten zijn uitgespit om vondsten te verzamelen. Opvallend zijn de zware houten balken uit een voorgaande bewoningsfase en de profielveld die het opgravingsvlak in twee delen splitste.

Het zesde vlak lag op een hoogte van gemiddeld 1,25 meter boven NAP. Hierop werd wederom een sloot of greppel aangetroffen, tezamen met verscheidene kuilen en een put. De scherven dateren de sporen op omstreeks 1200.

Het zevende vlak lag op een hoogte van gemiddeld 1,00 meter boven NAP. In dit vlak

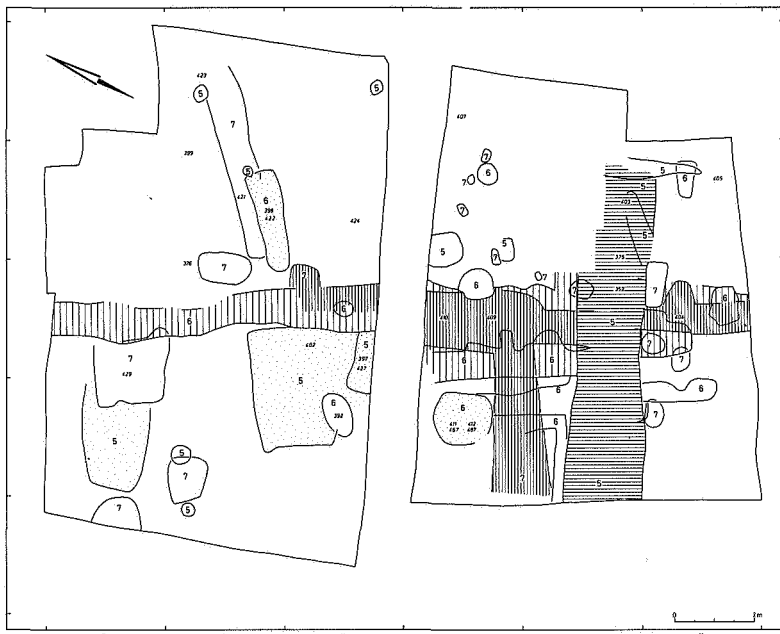
tekende zich opnieuw een sloot of greppel af. Behalve deze greppel of sloot, waren ook verscheidene kuilen zichtbaar. Wat de structuur van het vlak betreft, kan worden opgemerkt dat het voorkomen van het vlak niet overal gelijk is. Zo werd ten zuiden van de langwerpige en schuin georiënteerde lange kuil of greppel een deels uit kleizoden opgeworpen ophogingslaag gesneden, terwijl het noordelijk aangrenzende oppervlak van een geheel ander karakter was. Hieruit kan worden afgeleid dat het opgravingsvlak meerdere ophogingslagen sneed. Dit duidt erop dat het op dit nivo gelegen bewoningsvlak heeft afgeheld en wel naar het water toe, dat wil zeggen in noordwestelijke richting. De helling is ook op grond van het profiel aantoonbaar. Blijkbaar heeft zich hier de terprand bevonden en ook de oever van de Ee zal niet ver geweest zijn. De langwerpige kuil of greppel heeft waarschijnlijk evenwijdig aan de oever gelopen.

Enkele paalgaten in een halve cirkel op het zuidelijk deel van de opgravingsput doen vermoeden dat hier wellicht enkele constructies hebben gestaan, die meer zijn geweest dan simpel hekwerk en dergelijke. Maar als bewijs voor dit vermoeden kunnen deze paalgaten geenszins dienen. De bewoningssporen van dit zevende vlak worden door de vondsten als 12e-eeuws gedateerd.

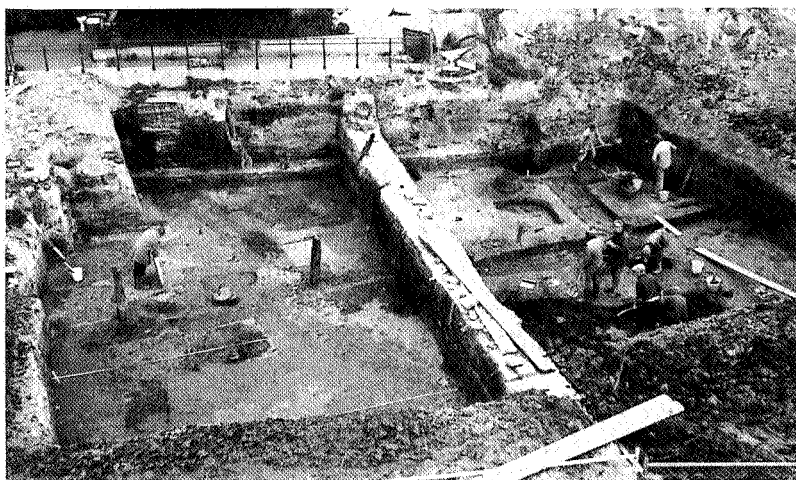
De vlakken 8-10 (afb. 9) lagen respectievelijk 0,75; 0,50 en 0,30 meter boven NAP. In de vlakken werden een put, kuilen en houten paaltjes aangetroffen. In de plaatsing van de sporen kan echter niet een bepaald patroon worden herkend. De vlakken sneden de ophogingslagen, hetgeen opnieuw op een oude helling wijst. De sporen en de helling maken duidelijk dat dit stadsgedeelte gedurende deze bewoningsfase een randgebied is geweest, wat niemand hoeft te verwonderen, want grondverzakkingen bleven in deze tijd mogelijk. Het profiel (afb. 13) toont duidelijk het breken en gedeeltelijk wegschuiven van enkele lagen. De sporen van de vlakken 8-10 worden door enkele Pingsdorf-scherven, het kogelpotaardewerk en de dikte van de ophoging als 11e-/12e mogelijk ook 10e-eeuws gedateerd.

Karolingische terp (8e/9e-eeuws)

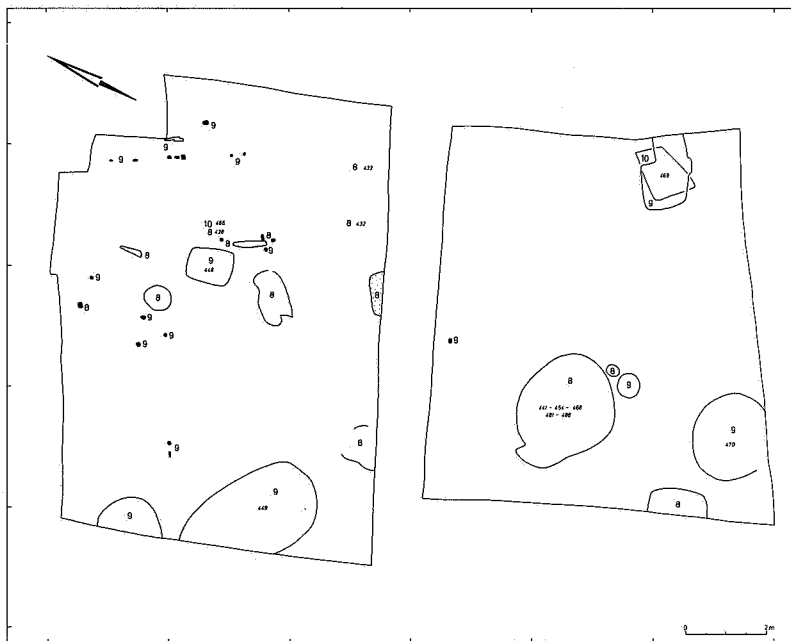
Er kon van de oudste terplaag in de opgravingsvlakken slechts een zeer klein gedeelte worden bestudeerd. Dat is behalve aan de geringe omvang van de opgravingsput toe te schrijven aan de invloed van de Ee. Deze

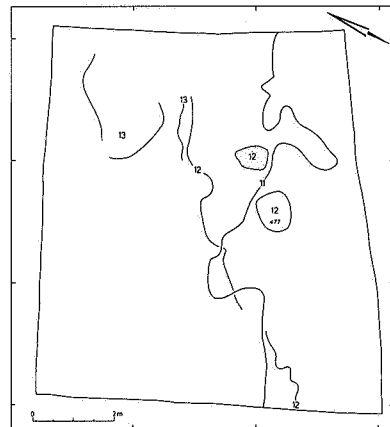
Afb. 7. Sloten, kuilen en een put op de vlakken 5, 6 en 7. De put draagt nummer 6-411ev.

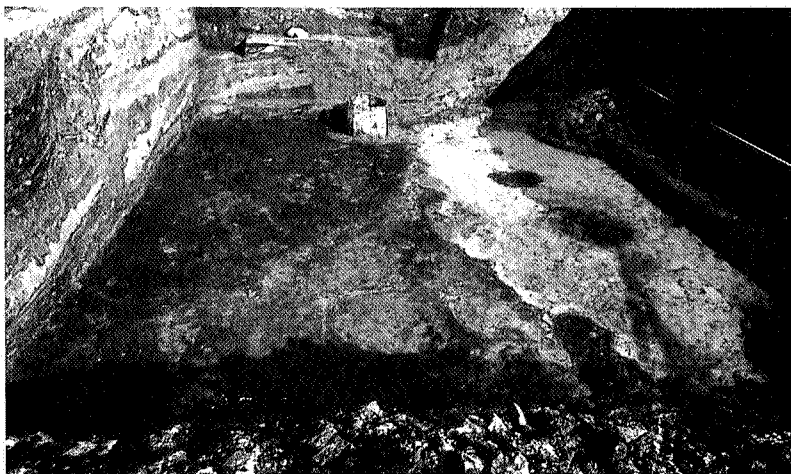
Afb. 8. De opgraving tijdens het bestuderen van het zevende vlak. Te zien is hoe voor de vlakverdieping de sloten zijn uitgespit om vondsten te verzamelen. Opvallend zijn ook de zware houten balken uit voorgaande bewoningsfase en de beide opgravingsvlakken scheidende profielendam.

Afb. 9. Kuilen en een put op de vlakken 8, 9 en 10. De put draagt nummer 8-441 ev.

Afb. 10. De hoogtelijnen van de Karolingische ophogingslaag zoals deze werden ingetekend op de vlakken 11-14 (zuidelijk deel van de werkput). Tevens zijn twee kuilen van vlak 12 en een ingraving van vlak 13 weergegeven.

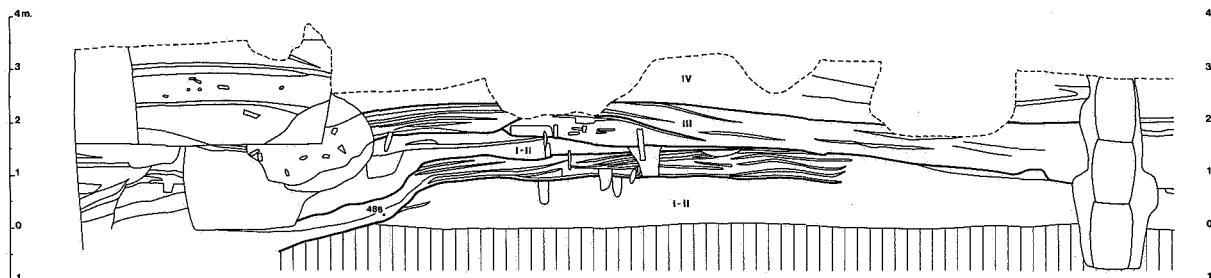
Afb. 11. Foto van het 12e vlak, zuidelijk deel van de werkput. Het verschil tussen de verspoelde lagen en de eerste ophogingslaag is duidelijk te zien. De tonput is veel jonger dan deze laag en daarom verder niet besproken. Vergelijk met afb. 10.

stroom of het via zijn monding binnentredende zeewater heeft uitgerekend ter hoogte van de opgravingsput een erosie veroorzaakt die de terp en ook het op ongeveer 0,2 meter boven NAP gelegen oude kwelderoppervlak heeft aangetast. Afb. 10 toont de grens van de eerste ophogingslaag op de vier laagste vlakken. De lijnen lopen soms zeer dicht langs elkaar, waaruit af te leiden is dat het verval door erosie is veroorzaakt. Een foto van het twaalfde vlak toont het verschil tussen de donkere verspoelde en de lichte niet verspoelde lagen (afb. 11).

Gezien het ontbreken van verspoeld Pingsdorf-materiaal en de dikte van de ophogingslaag kan men aannemen dat de verspoelingen in de 10e eeuw of rond het begin van de 11e moeten zijn gestopt of dat anders met het opwerpen van nieuwe ophogingslagen de oever naar het noorden is verlegd.

In de opgravingsput werd dus slechts een zeer klein gedeelte van de eerste ophogingslaag aangesneden. In de put waren dan ook weinig details zichtbaar: in de eerste ophogingslaag konden slechts twee kuilen worden ingemeten. De gemiddelde hoogtes van de vlakken 11 tot en met 14 bedroegen respectievelijk 0,05 meter boven, 0,15, 0,45 en 0,70 meter beneden NAP.

Het karakter van de oudste terplaag werd pas goed duidelijk nadat het hier afgebeelde pro-

Afb. 12. Het profiel. De Romeinse cijfers staan voor een datering. I en II vallen samen met de Karolingische en 11e/12e-eeuwse bewoning. III is de 12e/13e-eeuwse fase van de sloten en IV staat voor de periode waarin de houten huizen werden gebouwd. De rechts in het profiel afgebeelde en uit houten vaten opgetrokken put is jonger dan fase IV en wordt derhalve verder onbesproken gelaten.

fiel (profiel A op afb. 4) werd bestudeerd (afb. 12). De terp bleek te hebben bestaan uit een tot 1 meter dikke zanderige kleilaag die op het oude kwelderoppervlak is opgeworpen. De ophoging heeft tot ongeveer 0,7 en dichterbij de Ee zelfs tot 1,2 meter boven NAP gereikt. In een vergelijkbaar profiel werden ter hoogte van de Karolingische ophogingslaag kwelderzoden herkend. De eerste ophogingslaag heeft dus mogelijk bestaan uit opgestapelde kwelderzoden. Dankzij dit profiel werd tevens vastgesteld dat de op ongeveer 0,2 meter boven NAP gelegen oude kwelder vlak is geweest.

Een aanwijzing voor de ouderdom van de eerste ophogingslaag geven een grote Badorf-randscherf en grote randscherf van een vroeg-middeleeuwse kogelpot, beide van vlak 12. De Badorfscherf is hier afgebeeld (afb. 13). Ook in het profiel werden Badorfscherven aangetroffen en wel op de helling van de eerste ophogingslaag. Op grond van deze scherven kan de oudste ophoging als Karolingisch worden gedateerd, want aardewerk van het Badorf-type stamt uit de 8e en 9e eeuw. Bij het verdiepen van de onderste vlakken werd een grote hoeveelheid inheems kogelpotaardewerk uit de 9e eeuw aangetroffen. Dit aardewerk bevestigt een Karolingische ouderdom en had deze wellicht als 9e-eeuws kunnen preciseren, wanneer niet de stratigrafie de aanwezigheid van een laag uit de 8e eeuw doet vermoeden.

Bij gebrek aan voldoende dateerbaar aardewerk is er in het profiel geen duidelijk onderscheid tussen de verschillende bewoningsfasen te maken. Met name het onderscheid tussen de sporen van de Karolingische en de

11e/12e-eeuwse bewoning (in het profiel aangeduid als de fasen I en II) blijft onduidelijk.

Karolingische handelsnederzetting?

Juist omdat men op zoek was naar een Karolingische handelsnederzetting, vond men het opvallend dat de aangetroffen sporen niet duidelijk verschilden van die welke van agrarische nederzettingen bekend waren. Zowel Boersma als prof. dr. H. T. Waterbolk wezen tijdens een persconferentie op zowel de dikke mestlagen als het ontbreken van resten van kleine huizen of straten, zoals die van Emden (zie noot 2) bekend waren. Wel werd daarbij aangetekend dat slechts een zeer klein gedeelte van de zuidelijke terp was onderzocht.

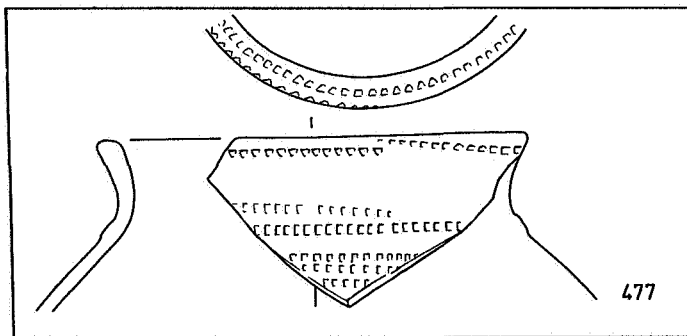
Zodoende haalden de opgravingsresultaten als stellige ontkenning van Schuurs idee dat deze terp een handelsterp is geweest, de regionale pers (4). Dat was onverantwoord. Het was immers bekend dat bewoningsresten uit Karolingische tijd op een haar na waren gemist. Hoewel nu, na de uitwerking van de gegevens, de tijdens het veldwerk gevormde meningen in grote lijnen nog overeenstemmen, moeten juist deze uitspraken aangaande de handelsfunctie worden genuanceerd. Om de vier vragen te beantwoorden:

1 De kwelder heeft ter plaatse van de opgravingsput en van de profielen even boven NAP gelegen en is tamelijk vlak geweest. Gebleken is dat de dicht aan de zuidoever van de Ee gelegen terp reeds in de 8e en 9e eeuw heeft bestaan. Helaas konden maar weinig bewoningsresten uit deze periode worden bestudeerd, omdat veel van de terprand is weg-

gespoeld. Mogelijk tot in de 11e eeuw heeft de Ee, geholpen door de toen nog van de Middellzee uitgaande eb- en vloedwerking, de terprand aangevreten. De Ee of de zee heeft dus een duidelijke invloed gehad. Tevens bleek dat de Ee-stroom veel breder dan de latere gracht is geweest. In de 11e en 12e eeuw hebben de Leeuwarders minder last gehad van de door de Ee veroorzaakte erosie en hebben ze de stroom zelfs kunnen indammen.

2 De terp is ter plaatse eerst in de Karolingische periode opgehoogd. Zij heeft toen bestaan uit zavelige klei die geheel of gedeeltelijk in de vorm van kwelderzoden is aangevoerd. De vroegmiddeleeuwse vorm van de zuidelijke terp blijft grotendeels onbekend. Het onderzochte gebied is namelijk niet representatief voor de gehele terp. Het terrein heeft vlak bij het water gelegen en lange tijd afgeheld: het is een randgebied geweest. Voor 1000 heeft de terp westelijk van de opgravingsput hoogstwaarschijnlijk nauwelijks voortzetting gekend. De terp is na 1000 zowel in de hoogte als in oppervlak aanzienlijk gegroeid, al zijn de randen ervan voor 1200 niet intensief bewoond geweest. Het is niet uit te sluiten dat de huidige vorm eerst uit de 11e en 12e eeuw stamt. De vorm zoals Schuur die schetste, staat ter discussie. Mogelijk heeft de terp ook in de 11e en 12e eeuw in westelijke richting niet zo ver doorgelopen als op afb. 2 is aangegeven. In ieder geval is het onverantwoord om op grond van de vorm van een vroegmiddeleeuwse handelsterp te spreken.

3 Over de Karolingische percelingsindeling is niet veel te zeggen. Heeft de oever van de Ee nog wel zijn invloed op de indeling gehad, de

Afb. 13. Karolingische Badorf-randscherf uit een van de twee kuilen in de Karolingische ophogingslaag (zie voor vindplaats afb. 10).

belangrijkste assen hebben sedert de 12e eeuw evenwijdig en haaks op de vroegste kadastrale grenzen gelopen. Mogelijk ten gevolge van een verhoging van de bewoningsintensiteit is de indeling plaatselijk herzien, doch van dit assenstelsel is niet afgeweken. Het bestaan van een straatnederzetting kan niet worden aangetoond.

4 Het antwoord op de vierde vraag is kort: er werden in het geheel geen 12e-eeuwse of oudere huisresten aangetroffen, laat staan dat dergelijke resten een specialisatie in handel en nijverheid verraadden.

Het onderzoek leerde veel over de ontwikkeling van de terp, de invloed van het water en het gebruik van dit deel van de terp. Dat ten aanzien van de Leeuwarder handelsfunctie dit onderzoek teleur moest stellen, staat niet los van de plaats waar het onderzoek werd uitgevoerd. De mening dat de terp agrarische bewoning heeft gehad en daarom geen handelsnederzetting is geweest, is daarom, zoals gezegd, te uitgesproken. Niet dat dankzij een nadere analyse van de opgravingsresultaten ook maar een enkel bewijs ten gunste van een belangrijke handelsfunctie kan worden geleverd. Het uiteindelijke resultaat is eerder vrijblijvend, in die zin dat deze functie noch aangetoond, noch ontkend kon worden. Het lijkt er echter op dat Leeuwarden voor 1000 in de handel niet belangrijker is geweest dan de andere grote nederzettingen langs de kust.

Stadsarcheoloog

Zoals gezegd levert de opgraving van 1979 een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van middeleeuws Leeuwarden,

niet alleen omdat het voor Leeuwarder begrippen een groot onderzoek was, maar tevens omdat de gegevens zijn uitgewerkt en gepubliceerd. Dat de publikatie maar liefst tien jaar op zich liet wachten, heeft twee oorzaken.

Allereerst is er, ondanks het belang van Fries stadskernonderzoek en de voortgaande vernietiging van het bodemarchief in de Friese steden, nog steeds geen speciaal aangestelde stadsarcheoloog in Friesland, laat staan in Leeuwarden, werkzaam. Het wordt vanzelfsprekend geacht dat de provinciaal archeoloog en zijn medewerkers dit werk verrichten. Deze mening is beslist onjuist en bovendien schadelijk voor de Friese archeologie. Het is immers ondoenlijk alle bouwputten na te lopen, opgravingen te doen en deze ook nog uit te werken, terwijl ook buiten de stadskernen onderzoek gedaan moet worden. Het komt er in de praktijk op neer dat bij gebrek aan mankracht bepaalde opgravingen niet worden uitgevoerd en dat andere, wel gedane opgravingen niet worden uitgewerkt. Er dient dus zo snel mogelijk een stadsarcheoloog te worden aangesteld.

De tweede reden ligt in het feit dat de CASOL, de commissie die indertijd zo een stimulerende uitwerking had op het archeologisch onderzoek in Leeuwarden, wat haar activiteiten betreft, over haar hoogtepunt heen lijkt te zijn. Een van de redenen daarvoor is dat de commissie regelmatig met financiële problemen te kampen heeft. Als gevolg van deze problemen werd de publikatie van het verslag van de opgraving aan het Gouverneursplein nog eens met twee jaren vertraagd. De activiteiten van deze commissie, die toch zo nuttig werk heeft verricht, ver-

dienen het te worden gestimuleerd. Ook om deze reden is het nodig dat het gemeentebestuur van Leeuwarden haar steun aan archeologisch onderzoek vergroot. ●

Literatuur

- 1 G. J. de Langen, 1989, *Middeleeuws Leeuwarden. De opgraving Gouverneursplein-St. Jacobsstraat 1979*, Leeuwarden.
- 2 Brandt, K. 1984: 'Langwurten, ihre Topographie und ihre Funktion'; Haarnagel, W., 1984: 'Die frühgeschichtliche Handelsiedlung Emden und ihre Entwicklung bis zum Mittelalter', beiden in: H. Jankuhn e.a. (red.), *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet. Band 2 Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters.*, Weinheim, 1984, resp. p. 100-113 en 114-135.
- 3 J. R. G. Schuur, 1979: *Leeuwarden voor 1435, Zutphen.*
- 4 'Terp Sint Jacobsstraat: onderzoekers oneens met stelling van dr. Schuur: Terp had agrarische bewoning en was geen handelsnederzetting', *Leeuwarder Courant*, 5 oktober 1979.